

HASAN b. ZEYD

(الحسن بن زيد)

Ebû Muhammed el-Hasen
b. Zeyd b. el-Hasen b. Ali b. Ebi Tâlib
el-Kureşî el-Hâşimî
(ö. 168/785)

Hiz. Hasan'ın torunu,
Abbâsîler'in Medine valilerinden.

Muhtemelen 83 (702) yılında Medine'de doğdu. Ali evlâdı içindeki ilk Abbâsî taraftarı olarak bilinir. Devrinde Hâşimoğulları'nın saygı duyulan isimlerinin başında yer alıyordu. Fazileti, dürüstlüğü ve dindarlığı sayesinde Abbâsî halifeleriyle iyi münasebetler içinde olmuştur. Kızı Ümmü Külsüm, ilk Abbâsî halifesi Ebû'l-Abbâs es-Seffâh ile, diğer kızı Nefise es-Seyyide, Ca'fer es-Sâdık'ın oğlu İshak el-Mü'temin ile evlendi. İkinci Abbâsî halifesi Ebû Ca'fer el-Mansûr, Hasan b. Zeyd'i 149 Ramazanında (Ekim 766) Medine'ye vali tayin etti (Halife b. Hayyât, *et-Târîh*, s. 435). Ancak halife 155'te (772), muhtemelen, o sıralarda Medine'de zekât memuru olarak görevlendirilen hadis hâfızı Fülehy b. Süleyman'ın kıskırtması sebebiyle onu görevden aldı ve hapsettirip mallarına el koydurdu. Yerine Abdüssamed b. Ali b. Abdullah b. Abbas'ı tayin etti. Mansur'un veliahdı olan oğlu Muhammed el-Mehdî ise valiye gizlice mektup göndererek ona iyi davranılmasını istedi. Ancak halifenin ölümüne kadar hapsedilen Hasan b. Zeyd, Mehdi-Billâh tarafından hapisten çıkarıldı; malları ve itibarı iade edildi. Hatta Mehdi-Billâh, yanından hiç ayırmadığı Hasan'la birlikte 168 (785) yılında hac için yola çıktıysa da yolda yeterli su bulunmadığı için bir süre sonra geri döndü. Hasan b. Zeyd ise geri dönmeyi kabul etmeyerek yola devam etti, fakat Medine'nin doğusunda Hâcir denilen yerde vefat etti ve oraya defnedildi.

Hasan b. Zeyd babası Zeyd b. Hasan, Abdullah b. Abbas'ın kölesi İkrime el-Berberî, Abdullah b. Ebû Bekir b. Muhammed, Abdullah b. Hasan b. Hasan ve Muâviye b. Abdullah b. Ca'fer'den rivayette bulunmuş; İbn İshak, İbn Ebû Zî'b, Abdurrahman b. Ebû'z-Zinâd, Mâlik b. Enes, Ebû Üveys ve oğlu İsmâil b. Hasan da kendisinden hadis rivayet etmişlerdir. İbn Sa'd, İbn Hibbân ve İbn Hacer el-Askalânî tarafından "sika, sadûk" ve "fâzıl" olarak tavsif edilir. Muhammed, Kâsım, Ali, İbrâhim, Zeyd, İsâ, İsmâil, İshak, Abdullah adlı dokuz oğlu ve iki kızı olmuştur (İbn Sa'd, s. 386).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Sa'd, *et-Tabakât: el-mütemmim*, s. 386-397; Halife b. Hayyât, *et-Târîh* (Ömerî), s. 435; a.mlf., *et-Tabakât* (Zekkâr), II, 681; Taberî, *Târîh* (de Goeje), III, 149, 258, 358-359, 377, 400 vd., 453-454; İbn Hibbân, *es-Şikât*, VI, 160; Hatib, *Târîhu Bağdâd*, VII, 309-313; Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl*, I, 492; a.mlf., *Târîhu'l-İslâm: sene 161-170*, s. 129-131; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 279; Ziriklî, *el-A'lâm*, II, 205-206; A'yânü's-Şî'a, V, 75-80; Fr. Buhl, "Hasan", *İA*, V/1, s. 313; a.mlf., "al-Hasan b. Zayd", *EP* (İng.), III, 244-245.

ETHEM RUHİ FİĞLALI

HASAN b. ZİYÂD

(الحسن بن زياد)

Ebû Ali el-Hasen b. Ziyâd
el-Ensârî el-Kufî el-Lü'lûî
(ö. 204/819)

Ebû Hanîfe'nin
önde gelen talebelerinden
müctehid âlim.

Doğum tarihi hakkında temel kaynaklarda bir kayda rastlanmamakla birlikte bazı araştırmacılar 116 (734) yılı dolaylarında dünyaya geldiğini söylemektedirler (Sezgin, I, 433). Babası inci ticareti yaptığı için Lü'lûî nisbesiyle anılır. Aslen Küfeli olup daha sonra Bağdat'a yerleşti. Bir süre Ebû Hanîfe'nin derslerine devam etti; onun vefatından sonra talebeleri Züfer b. Hüzeyl ve Ebû Yûsuf ile Dâvûd et-Tâî ve Ebû Hanîfe'nin oğlu Hammâd'dan fıkıh dersleri alarak Hanefî mezhebinde ictihad seviyesine ulaştı. Hadis dinlediği hocalar arasında İbn Cüreyc, Mâlik b. Miğvel, Vekî b. Cerrâh, Eyyûb b. Ukbe, Hasan b. Umâre, İsâ b. Ömer el-Hemdânî gibi âlimler bulunmaktadır. İbn Cüreyc'den fikhî konulara dair 12.000 hadis yazmıştır.

Çağdaşı birçok müctehid gibi ilim öğrenme ve öğretme merakıyla temayüz eden Hasan b. Ziyâd, bazı âlimlerin resmî görev aldıktan sonra talebe yetiştirme işini aksatmalarını hoş karşılamamış, hatta bu yüzden Ebû Yûsuf'a sitemde bulunmuştur. Yetiştirdiği çok sayıda talebe arasında İshak b. Behlûl et-Tenûhî, Muhammed b. Şücâ' es-Selcî, İbn Semâa, Şuayb b. Eyyûb, kardeşinin oğlu Velfid b. Hammâd el-Lü'lûî, İmam Ebû Hanîfe'nin torunu İsmâil b. Hammâd, Halef b. Eyyûb el-Belhî, İsmâil el-Fezârî, Muhammed b. Mukâtil er-Râzî, Hanefî imamı Hassâf'ın babası Amr (Ömer) b. Müheyr gibi âlimler sayılabilir. Halife Hârûnürreşîd ve Me'mûn'un da Hasan b. Ziyâd'ın

ders ve sohbetlerine katıldıkları nakledilmektedir.

Hasan b. Ziyâd 194 (810) yılında, Hafs b. Gıyâs'ın vefatından sonra kısa bir süre Kûfe kadılığı görevinde bulundu. Ancak fetva konusundaki aşırı hassasiyeti ve heycanı sebebiyle bu görevden affını istedi; tekrar yoğun bir şekilde ders ve sohbetlerini sürdürdü. 204 (819) yılında vefat eden Hasan b. Ziyâd'ın ölüm tarihi bazı kaynaklarda 209 (824) olarak da gösterilmektedir.

Kendi çağdaşları Hasan b. Ziyâd'ı çok hadis bilen ve yazan bir âlim olarak tanırtırken sonraki dönemlerde yaşamış cerh ve ta'dîl ulemâsından bazıları onun hadis yönünden zayıf, hatta güvenilirmez olduğunu ileri sürmüşlerdir. Ebû Hanîfe ve diğer birçok Hanefî müctehidi hakkında da yapılan bu tür değerlendirmeler mezhep taassubundan kaynaklanmıştır ve ilmi dayanağı yoktur. Zira kendisi hakkında değerlendirme yapan ve çoğu Hanefî mezhebinden olmayan âlimler onun iyi huylu, faziletli bir kişi olduğunu, Ebû Hanîfe ve talebelerinin görüşlerini ezbere bildiğini, ilmi yanında zühd ve takvâsıyla, ne pahasına olursa olsun gerçekleri söylemesiyle dikkati çektiğini vurgulamışlardır. Nitekim devrin büyük âlimlerinden kendisini yakından tanıyan Yahyâ b. Âdem, Hasan b. Ziyâd'ın Hafs b. Gıyâs'tan sonra gördüğü en fakih kimse olduğunu söylemektedir. Ayrıca talebeleri arasında dönemin muhaddislerinden İshak b. Behlûl de bulunmaktadır ki bu âlimin 50.000 civarında hadis rivayet ettiği güvenilir kaynaklarda belirtilmektedir. Yine hem hadis hem fıkıh yönüyle ünlü Muhammed b. Şücâ'nın da onun talebeleri arasında yer alması, Hasan b. Ziyâd'ın fıkıhta ve hadiste güvenilir bir imam olduğunu göstermektedir. M. Zâhid Kevserî, Hasan b. Ziyâd'ın ilmî mertebesi hakkındaki asılsız iddiaları cevaplandırırken Ebû Avâne'nin *es-Şahîhu'l-müsned*'de, Hâkim'in *el-Müstedrek*'te ondan tahrîcde bulunduklarını ve İbn Cerîr et-Taberî'nin *İhtilâfû'l-fukahâ*' adlı eserinde İmam Ahmed b. Hanbel başta olmak üzere birçok müctehid imamın görüşlerine yer vermezken Hasan b. Ziyâd'ın görüşlerine yer verdiğini söyler (*Te'nîbü'l-Hâfîb*, s. 273; ayrıca bk. Sezgin, I, 433).

İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ*' adlı eserinde Hasan b. Ziyâd'ın Ebû Hanîfe'den, oğlu Muham-

med'in de kendisinden kıraat rivayet ettiğini belirtmekteyse de Zâhid Kevserî, konuyla ilgili olarak yaptığı araştırma sonunda Ebû Hanîfe'ye farklı bir kıraat isnat etmenin doğru olmadığını, İbnü'l-Cezerî'nin bu rivayeti araştırmadan kaydettiğini, Ebû Hanîfe'nin kıraatinin Âsım kıraati olduğunu belirtmektedir.

Eserleri. Hasan b. Ziyâd'ın birçok eser yazdığı kaynaklarda zikredilmekle birlikte bunların çoğu zamanımıza kadar gelmemiştir. Günümüze kısmen intikal eden önemli eserleri şunlardır: 1. *Kitâbü'l-Mücerred*. Hasan b. Ziyâd'ın Ebû Hanîfe'den duyduğu fıkha dair bilgileri kapsayan bu eser Muhammed b. Şücâ' tarafından rivayet edilmiştir. İmam Muhammed'in *el-Aşl* adlı kitabını rivayet eden fakihler, bazı hususları şerh ve ikmal maksadıyla *Kitâbü'l-Mücerred*'den nakillerde bulundukları gibi (*el-Aşl*, II, 264-266, 277) daha sonraki Hanefî fıkıh kitaplarında da bu eserden alıntılar yapılmıştır (M. Zâhid Kevserî, *el-İmtâ'*, s. 70). 2. *el-Müsned*. Hasan b. Ziyâd'ın bu ismi taşıyan bir eseri bulunduğu güvenilir kaynaklarda belirtilmektedir. Kâtib Çelebi, Ebû Hanîfe'den rivayet edilen hadislerden oluşan ve *Müsnedü'l-İmâmî'l-A'zam* diye bilinen eserden bahsederken bunu Ebû Hanîfe'den Hasan b. Ziyâd'ın rivayet ettiğini söyler ve Hârizmî'nin *Câmi'u'l-mesânîd*'de topladığı Ebû Hanîfe'ye ait on beş müsned arasında bu eseri ayrıca saymaz (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1680-1681). Ancak Hârizmî, *Câmi'u'l-mesânîd*'in ihtiva ettiği müsnedler arasında Hasan b. Ziyâd'ın rivayetini yedinci sırada kaydetmektedir (*Câmi'u'l-mesânîd*, I, 5). Bu rivayete ait bir nüsha günümüze ulaşmıştır (Sezgin, I, 415). Hasan b. Ziyâd'ın müsnedi *Kitâbü'l-Mücerred*'in hadislerini ihtiva etmekte olup bu hadisleri, eseri Hasan b. Ziyâd'ın talebesi Muhammed b. Şücâ'dan dinleyip nakleden Muhammed b. İbrâhim b. Hubeyş el-Begavî ayrı bir kitap haline getirmiştir (M. Zâhid Kevserî, *el-İmtâ'*, s. 14, 18, 35, 54).

Hasan b. Ziyâd'ın kaynaklarda adları geçen ve müstakil birer kitap olabilecekleri gibi bir fıkıh kitabının bölümleri de olabilecek diğer eserleri şunlardır: *Kitâbü Edebi'l-kâdî*, *Kitâbü'l-Hişâl*, *Kitâbü Me'âni'l-eymân*, *Kitâbü'n-Nafa-kât*, *Kitâbü'l-Harâc*, *Kitâbü'l-Ferâ'iz*, *Kitâbü'l-Veşâyâ*, *Kitâbü'l-Makâlât*, *Kitâbü't-Tühme*, *Kitâbü'l-İcâre*, *Kitâbü's-Şarf*, *el-Emâlî*.

BİBLİYOGRAFYA :

Vekî', *Ahbabü'l-kudât*, III, 188-189; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, III, 15; Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, *el-Aşl* (nşr. Ebû'l-Vefâ el-Efgânî), Beyrut 1410/1990, II, 264-266, 277; Hüseyin b. Ali es-Saymerî, *Ahbabü Ebi Hanîfe ve aşhâbih*, Haydarâbâd 1394/1974, s. 131-133; Hatib, *Târîhu Bağdâd*, VII, 314-317; Şirâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, Bağdad 1356, s. 115; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VI, 359; VII, 337; a.mlf., *el-Lübâb*, III, 136; Muhammed b. Mahmûd el-Hârizmî, *Câmi'u'l-mesânîd*, Beyrut, ts. (Dârü'l-Kütübü'l-ilmîyye), I, 5; II, 433-434; Zehebî, *Mizânü'l-tidâd*, I, 491; a.mlf., *A'lâmü'n-nübelâ*, IX, 543-545; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 255; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mu'diyye*, II, 56-57; Bezzâzî, *Menâkıbü Ebi Hanîfe*, Beyrut 1401/1981, II, 487-490; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, I, 213; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, II, 208-209; İbn Kutluboğâ, *Tâcüt-terâcîm* (nşr. İbrâhim Sâlih), Beyrut 1412/1992, s. 81; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'ade*, II, 256-257; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1680-1681; Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, III, 59-61; Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, s. 60-61; M. Zâhid Kevserî, *el-İmtâ' bi-sireti'l-imameyn el-Hasan b. Ziyâd ve şahibih Muhammed b. Şücâ'*, Kahire 1368; a.mlf., *Te'nibü'l-Haftib*, Beyrut 1401/1981, s. 43-44, 273-276; Zirikî, *el-A'lâm*, II, 205; *Hediyetü'l-ârifîn*, I, 266; Sezgin, *GAS*, I, 415, 433; Mustafa eş-Şek'a, *el-İmâmü'l-A'zam Ebû Hanîfe en-Nu'mân*, Kahire 1403/1983, s. 233-234; Ahmet Üzel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, Ankara 1990, s. 25.

BEŞİR GÖZÜBENLİ

HASANBEY MELİKZÂDE ZERDÂBÎ (1842-1907)

Rusya'da ilk Türkçe gazeteyi çıkaran
Azerbaycanlı gazeteci-yazar.

Şamahî'nin (günümüzde Bakü'nün) Gökçay kazasının Zerdâb köyünde doğdu. Babası Selimbey, evinde şair ve müzisyenleri toplayıp sohbetler düzenleyen kültürlü bir insandı. Hasanbey Melikzâde ilk öğrenimine Zerdâb Medresesi'nde başladı. 1852'de girdiği Şamahî Rus-Tatar mektebini üstün başarı ile bitirdikten sonra Tiflis'teki I. Tiflis Jimnasî'nin giriş imtihanlarını kazandı ve burslu olarak bu okulun beşinci sınıfına kaydedildi (1858). Moskova Üniversitesi Fizik-Matematik Fakültesi'nden mezun olduktan sonra (1865) bir süre Tiflis civarında Türkler'in yoğun olarak yaşadığı Borçalı kazasında Mejevoya Palata (toprak komisyonu) idaresi'nde çalıştı. Daha sonra Kuba şehri mahkemesinde kâtiplik yaptı. Bu sırada köylülerin haklarını koruduğu ve etrafına hürriyetçi düşünceler telkin ettiği için görevinden alındı (1868). İşsiz kaldığı süre içinde gayri resmî olarak Şamahî'da

halk mahkemesinde dava vekilliği yaptı. 1869'da Bakü'deki liseye tabiat tarihi muallimi tayin edildi. 1872'de yoksul öğrencilere yardım etmek ve çeşitli sosyal faaliyetlerde bulunmak amacıyla Cem'iyet-i Hayriyye adlı bir dernek kurdu; Azerbaycan'ın birçok yerini gezerek derneğe üye kaydetti ve yardım topladı. 22 Mart 1873'te talebesi Necefbey Vezirof'la (Vezirli) birlikte Mirza Feth Ali Ahundzâde'nin *Sergüzeşt-i Vezîr-i Hân-ı Lenkeran* adlı komedisini sahneye koyarak Azerbaycan tiyatrosunun temelini atmış oldu.

Ruslar'ın Kafkasya ve Azerbaycan'daki sömürgeci siyasetini anlatmak, halkı cehaletten ve geri kalmışlıktan kurtarmak için bir gazete çıkarmaya teşebbüs etti (1872); ancak birçok engelle karşılaştı. 1874 yılında İstanbul'a gidip hurufat aldıktan sonra 3 Ağustos 1875'te (eski tarihle 22 Temmuz 1875) Rusya'da neşredilen ilk Türkçe gazete olan *Ekinçi*'yi çıkarmayı başardı. Ayda iki defa yayımlanan ve 400 adet kadar basılan gazete, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Türkiye lehine yayın yaptığı için 11 Ekim 1877'de kapatıldı. İlk yıl on iki, ikinci yıl yirmi dört ve son yıl yirmi sayı olmak üzere toplam elli altı sayı çıkabilen *Ekinçi*, düşük tirajına rağmen bütün Rusya Türklüğü tarafından büyük bir ilgiyle takip edildi; sadece Kafkasya'da değil Kırım ve İdil-Ural bölgelerinde de etkili oldu. Azerbaycan kültür tarihinde önemli bir yeri olan *Ekinçi*'deki yazıların önemli bir kısmı, bu teşebbüsüyle Azerbaycan basınının da kurucusu sayılan Hasanbey Melikzâde'ye aittir. Gazetede ayrıca Necefbey Vezirof, Mirza Feth Ali Ahundzâde, Seyyid Azim Şirvânî gibi tanınmış kişilerin yazıları çıkmıştır. Hasanbey, *Ekinçi*'nin kapatılmasından sonra Rus hükümeti tarafından sürekli olarak gözetim altında tutuldu, çeşitli baskılara mâruz kaldı. Azerbaycan'dan ve öğrencilerinden uzaklaştırılmak için Kırım yakınlarındaki Yekaterinodar (Krasnodar) Lisesi'ne tayin edildi (1878). Ancak Hasanbey istifa edip Azerbaycan'da kalmayı tercih etti. Bir yıl kadar Bakü'de işsiz olarak yaşadıkdan sonra ailesiyle birlikte doğum yeri olan Zerdâb köyüne dönmek zorunda kaldı. Köyde bir okul açmak için uğraştıysa da izin alamadı. Bir ara Ucar'a gidip dava vekilliği yaptı. Bu yıllarda, Tiflis'te çıkan *Kavkaz*, *Novoye Obozreniye*, *Ziyâ*, *Ziyâyı Kavkaz* ve Bakü'de yayımlanan *Kaspi* gibi gazete ve dergilerde ziraat, tabiat, köy işleri, insan ve hayvan sağlığı, sosyal meseleler hakkında çeşitli makaleler ya-